

Ugdymo metaforų istorinė kaita ir ryšys su politika

Augustinas Dainys

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Anotacija. Straipsnyje aprašomos trys metaforiškai įvardijamos ugdymo sampratos: antikinė ugdytojo kaip skulptoriaus, naujųjų amžių ugdytojo kaip sodininko ir mūsų laikais besiformuojanti ugdytojo kaip vedlio. Visos ugdymo sampratos pateikia konkretų atsakymą į ugdymo problemą, kuri kyla iš žmogaus apspręstumo būti neapspręstam, todėl nuo ugdytojo priklauso žmogaus formavimas. Ugdytojas kaip skulptorius šią problemą sprendžia priverstinai prinesdamas ugdytiniams iš anksto suformuotą ugdymo sampratą. Ugdytojas kaip sodininkas priima kiekvieną mokinį ir jį arba ją ugdo atsižvelgdamas į individualius gabumus. Ugdytojas kaip vedlys suderina skulptoriaus ir sodininko ugdymo būdus: kaip skulptorius turi ugdymo vyksmo viziją, o kaip sodininkas stengiasi, kad kiekvienas mokinys šį kelią nueitų pats. Ugdytojo kaip skulptoriaus ugdymo samprata yra socialistinė, o ugdytojo kaip sodininko – liberali. Ugdytojas kaip vedlys atitinka mūsų laikais besiformuojančią politikos sampratą, kurios uždavinys – suderinti socializmą su liberalizmu.

Esminiai žodžiai: ugdymo problema, skulptorius, sodininkas, vedlys, socializmas, liberalizmas.

Abstract. The article describes three metaphorically designated educational conceptions: the antique notion of the educator as a sculptor, the new age notion of the educator as a gardener, and our era's emerging educator as a guide. All conceptions of education provide a specific answer to the problem of education, which consists of the fact that a human being is defined to be undefined, therefore the formation of a person depends on the educator. The educator as a sculptor addresses this problem by forcing a preconceived conception of reason on learners. The educator as a gardener accepts every learner and educates him or her by dealing with their individual capacities. The educator as a guide combines the educational method of the sculptor and the gardener: as a sculptor has a vision of the educational process, and as a gardener attempts that every learner walks this path himself or herself. The educational conception of the educator as a sculptor is socialist and the conception of the educator as a gardener is liberal. The educator as a guide corresponds to the emerging new conception of politics in our time, which has a task of reconciling socialism and liberalism.

Key words: educational problem, sculptor, gardener, guide, socialism, liberalism.

Įvadas

Šiame straipsnyje mėginama metaforiškai įvardyti ir suklasifikuoti ugdymo sampratų kaitą Vakarų filosofijoje bei kultūroje iki mūsų dienų. Taip pat keliamas klausimas, ar galima šioje kaitoje išvelgti tam tikrų bendrumų ir įvardyti skirtumų. Nagrinėjami trys metaforiškai įvardyti ugdymo metodai, kurie kiekvienas atskirai apima antiką, naujuosius amžius bei mūsų laikus, ir analizuojami jų pagrindiniai bruožai. Šie trys ugdymo būdai įvardijami skulptoriaus, sodininko ir vedlio metaforomis. Kiekvieną iš jų atitinka skirtingas ugdytojo metodas. *Vertimu būti* šio teksto autorius įvardija ugdytojo prote esančios ugdymo sampratos primetimą ugdytiniams, kurį atlieka ugdytojas skulptorius. *Leidimu būti* įvardijame priešingą pirmajai nuostatą, kai ugdytojas individualiai ugdytinio tikrovei leidžia pačiai pasirodyti ir sudaro sąlygas jo įgimties gabumams atsiskleisti. Šiam ugdymui

mo metodui atstovauja sodininkas. *Vedimu į būtį* įvardijame tokią nuostatą, kai ugdytojas pagal savo proto ugdymo sampratą išveda ugdytinį į būtį ir stengiasi, kad šios ugdymo sampratos nužymėtą kelią ugdytinis nueitų pats. Tai yra dviejų pirmųjų ugdymo metodų sintezė, kurią įgyvendina ugdytojas vedlys.

Straipsnyje aprašomą antikinę ugdytojo kaip skulptoriaus sampratą siejame su Platono ugdymo filosofija. Parodysime, kad skulptoriaus ugdymo ir visuomenės mąstymo procedūros atitinka socialistinį mąstymo būdą. O naujųjų amžių ugdytojo kaip sodininko sampratą susiejame su Rousseau traktate „Emilis, arba apie ugdymą“ išdėstyta ugdymo filosofija, kuri atstovauja naujųjų amžių liberaliajam ugdymo būdai. Taip pat svarbu nūdienos ugdymo situacijoje paieškoti aktualių ugdymui dalykų ir panagrinėti mūsų laikais besiformuojančią ugdymo sampratą.

Straipsniui aktualūs kitų tyrėjų atlikti Platono bei Rousseau filosofiniai tyrimai. Mums pamatinę svarbą turi antikinio ugdymo būdo istoriko Henri-Iréné Marrou knyga „Antikinio ugdymo istorija“, kurioje jis graikišką ugdymo būdą supriešino su Rousseau „Emilyje, arba apie ugdymą“ išdėstyta ugdymo samprata.

Šio teksto socialistinei Platono interpretacijai įtakos turėjo Alainas Badiou (2019). Remdamasis „Valstybe“, jis pateikia komunistinę Platono interpretaciją, kuri šio teksto autoriui, beje, žinoma ir iš ankstesnių Badiou knygų, ypač iš fundamentalaus traktato „Būtis ir įvykis“. Mūsų siūloma ugdytojo kaip skulptoriaus atliekama *vertimo būti* procedūra savaip interpretuoja Badiou (1988) pasiūlytą forsavimo procedūrą, kurią jis perima iš matematiko Paulio Coheno, pateikdamas jo filosofinę interpretaciją: forsutas, tarkime, komunistinio socialinio projekto pasaulis gali būti toks pat realus kaip ir įprastinis realus pasaulis. Kitaip nei Badiou, mes manome, kad forsuoti socialiniai projektai pasmerkti žlugti, todėl kiekvienas socialinis projektas, tarp jų ir ugdymo, turi įtraukti ir *leidimą būti*. Deja, dėl ribotos straipsnio apimties negalėsime šiai temai skirti daugiau vietos.

Kita vertus, šio teksto autorius savikritiškai pripažįsta, kad Platonas yra didesnis už jam klijuojamas etiketes. Todėl dialogas „Valstybė“ suteikia didesnę pretekstą socialistinei skulptoriaus interpretacijai, o erotinis dialogas „Faidras“ su ugdymo kaip sėjimo į ugdytinio sielos sodus metafora – liberaliajai sodininko interpretacijai. Tačiau, straipsnio autoriaus nuomone, Platono socialistinė interpretacija, siūloma šiame tekste, kuri tiesiogiai kyla iš idėjų teorijos ir teigia mąstymo bendrybės pirmumą prieš juslinių atskiribių daugį, yra labiau „platoniška“ už Platono erotinę interpretaciją. Mat, kaip jis parodo „Puotoje“, meilė konkrečiau žmogaus gražiam kūnui yra tik filosofijos pradžia, nuo kurios imama kopti abstrakčių kopėčiomis iki antjuslinės grožio idėjos – jo filosofijos tikslo. Socialistas visuomenę mąsto pradėdamas nuo bendrųjų principų ar idėjų, todėl Platono visuomenės mąstymą mes traktuojame kaip socialistinį.

XX a. bene svarbiausią Rousseau tyrimą atliko Jacquesas Derrida veikalo „Apie gramatologiją“ (1967) antroje dalyje. Ten pateikta gamtos kaip grynos esaties, kuri nebūtų užteršta įvairių dirbtinių papildų¹ (suplementų), sampratos kritika ir parodoma, kad nėra gamtos kaip grynos esaties, ji visada įtraukia papildą – raštą ir ugdymą. Straipsnyje

¹ Derrida traktato „Apie gramatologiją“ vertėja į lietuvių kalbą Nijolė Keršytė Derrida *supplément* terminą verčia kaip „pakaitalą“, tačiau mes linkę jį versti kaip „papildą“. Tai, mūsų manymu, tikslesnis atitikmuo, nes ugdymas nepanaikina prigimties kaip gamtos žmoguje, bet ją papildo.

remsimės daugiau Lévi-Strausso gamtos bei kultūros atskyrimo problemiško teorija, kuri padarė įtaką Derrida pažiūroms.

Lietuvos kontekste svarbius ir svarius klausimus kelia Lilijos Duoblienės monografija „Pohumanistinis ugdymas. Dekoduoti“ (2018), kurioje tarp kitų dalykų dėstomas rizominės edukologijos projektas. Mes žinome, kad romėnai graikišką *paideia* išsivertė kaip *humanitas*. O nuo Renesanso epochos atgaivintas *humanitas* virto humanizmu, kuris buvo grindžiamas didžiuoju racionalistiniu pasakojimu apie žmogų. Šį ugdymo projektą straipsnio terminais vadiname ugdytojo kaip skulptoriaus projektu. Duoblienė kuria tokį edukologinį projektą, kuris būtų dekoduotas iš šio didžiojo hierarchinio pasakojimo apie žmogų, ir kreipiasi į mažuosius pasakojimus, atsigręždama į mokyklų „mikrokultūras“, kai toje pačioje mokykloje gali sugyventi kelios kultūros, dekoduotos iš didžiojo pasakojimo represinių struktūrų.

Ugdymo problema

Žmogaus ugdymo poreikis atsiranda dėl esminio žmogaus neišbaigtumo. Žmogus yra vienintelis gyvūnas, kuris biologiškai apspręstas būti neapspręstas. Gimęs žmogus, kuris turi pereiti naujagimio, kūdikio ir vaiko vystymosi pakopas, kad taptų suaugęs, nėra išbaigtas. Jam reikia ilgalaikio ugdymo, kad taptų visaverčiu ir veiksmingu visuomenės nariu. Vaikas tik gimsta, ir iškart prasideda jo ugdymas. Vaikas mokomas valgyti, sėdėti, šliaužioti, vaikščioti, kalbėti, o augant ugdymas tampa vis sudėtingesnis, persikelia į darželį, mokyklą, universitetą ir tęsiasi visą gyvenimą.

Ugdytojai gali laisvai pasirinkti, kaip auginti ir auklėti ugdytinį, nes vaikas nėra iki galo užbaigtas. Čia kyla pagrindinė ugdymo problema: kokį suaugusį žmogų nori suformuoti ugdytojas, formuojantis jo charakterį? Demokratinės ir totalitarinės visuomenės bei jų švietimo sistemos skiriasi tuo, ko siekia iš žmogaus ugdymo projektų. Todėl reikia kalbėti apie skirtingas ugdymo ideologijas (demokratinę ar totalitarinę) ir iš jų kylantį ugdytinio formavimą.

Jei žmonės būtų biologiškai išbaigti, jiems nereikėtų ugdymo jaunesnei kartai suformuoti, tai atliktų biologinis instinktas, kaip yra gyvūnų atveju. Žmonės turi du svarbius žinių šaltinius: biologinį ir kultūrinį. Biologinė dalis įrašyta mūsų genetiniame kode, o kultūrinės dalies mokoma per ugdymą.

Todėl žmonėms reikia ugdymo, kuris yra ne gamtinis, o kultūrinis žmogaus išbaigimas. Senovės Graikijoje ugdymas *παιδεία* (*paideia*) laikytas vienu iš pagrindinių filosofijos mokyklų uždavinių, todėl buvo filosofijos disciplina. Ugdymą sudarė muzika ir gimnastika. Muzika senovės Graikijoje buvo suprantama plačiau nei dabar. Tai buvo mūzų mokslas, skirtas mokslo bei meno pratimais lavinti ugdytinio sielai. O kūnas lavintas gimnastikos pratimais.

Platonas „Valstybės“ septintojoje knygoje kaip joks kitas Vakarų filosofas atskleidė ugdytojišką filosofo pašaukimą ir suformulavo ugdymo problemą. Ugdymas visada yra ugdymas tiesomis, tačiau mūsų situacija tokia, kad tiesa nuo mūsų kasdienybėje paslėpta, o tai, kas prieinama, yra nuomonės. Tad ugdytojas turi taip suformuoti ugdytinio žiūrą, kad jis kasdienėse situacijose gebėtų savarankiškai pereiti nuo nuomonės prie tiesos ir tai

pakartoti daugybę kartų. Pavyzdžiui, daugybos lentelės mokymasis: $3 \times 4 = 12$ yra tiesa. O nuomonė būtų klaidingas atsakymas arba teisingo atsakymo nežinojimas. Vadovėliai, kuriuose paprastai išdėstytos jų parašymo epochos žinios, įveda jauną žmogų į jo epochos tiesas. Mokėti pereiti nuo nuomonės prie tiesos ir tai savarankiškai pakartoti daug kartų kasdienėse gyvenimo situacijose yra išsilavinusio žmogaus apibrėžimas. Tačiau tai, kas suprantama kaip tiesos, keičiasi priklausomai nuo istorinės epochos, nes kiekvieni laikai turi savą tiesų sampratą, pagal ją parašomi savi ugdymo vadovėliai.

„Valstybėje“ Platonas kelia klausimą, kas yra teisinga valstybė, ir atranda, kad teisingos valstybės neįmanoma sukurti be tinkamo jaunų žmonių ugdymo. Todėl iš klausimo: „kas yra teisinga valstybė“ kyla kitas klausimas: „kas yra teisingas jaunuolių ugdymas?“

„Valstybės“ septintojoje knygoje Platonas vaizduoja žmones olą primenančiame požeminiame būste, sėdinčius grandinėmis surakintais kaklais ir kojomis taip, kad jie negali pasisukti į šalį ir mato tik tai, kas yra prieš juos. Už kalinių nugaros dega liepsna. Tarp liepsnos ir kalinių fokusininkai rodo įvairius triukus, neša įvairius daiktus, o kaliniai priešais save ant sienos mato šių fokusų ir nešamų daiktų šešėlius. Platonas sako, jog kaliniai – tai mes (Platonas, Valstybė, 514 a–517 b). Mąstytojas tvirtina, kad filosofo tikslas yra išsilaisvinti iš grandinių, t. y. įveikti nuomonei pavaldžią įprastybės žmogaus egzistenciją ir išeiti iš olos į saulės nušviestą vietovę bei matyti ne šešėlius, bet tikrus daiktus saulės šviesoje. Tad pagal mūsų interpretaciją matyti šešėlius būtų laikytis nuomonės, o matyti daiktus saulės šviesoje būtų pažinti tiesą.

Platonas rašo: „Ugdymas (*paideia*) yra menas sukinėti tą įrankį [tai yra žmogišką žiūrą nuo nuomonės prie tiesos – A. D.] ir susekti, koku būdu jį būtų galima pasukti lengviausiai ir veiksmingiausiai – ne tam, kad suteiktume regėjimą, nes jis jau turi jį, bet kad sugalvotume, kaip jį, neteisingai nusuktą ir žiūrintį ne ten, kur reikia, atsukti teisingai“ (Platonas, Valstybė, 518 d). Tad žmogaus prigimtis, pasak Platono, yra tokia: iš pradžių duotas neteisingas dalykų matymas, o vėliau žmogus yra išmokomas pereiti nuo nuomonės prie tiesos. Taip žmogaus pažinimo gebėjimų ugdymas tampa pagrindiniu filosofijos uždaviniu: atpratinti matyti šešėlius ir išmokyti matyti tiesas. Čia turime pridurti – ugdymu išmokoma mąstyti savo epochos tiesas, tokias, kokios jos įvardijamos tos epochos žinojimo paradigmoje.

Tad ugdymo filosofija įgyja pirmosios filosofijos statusą, nes filosofo pašaukimas visų pirma yra ugdytojo pašaukimas.

Ugdytojas kaip skulptorius

Skulptoriaus atveju pradedama nuo mąstymo bendrybių. Jos priverstinai primetamos individualybių sričiai, ją formuojant. Ugdytojas ugdymo vyksme dažnai atsiduria situacijoje, kai jis ar ji stovi prieš ugdytinius kaip skulptorius priešais marmuro luitą ar molio gabalą, turi galvoje pamokos planą ar bendresnį ugdymo projektą kaip skulptorius skulptūros vaizdą ir šias žinias mėgina įdiegti ugdytiniams, kad jas įsisavintų. Taigi ugdytojas kaip skulptorius turi sumanęs ugdymo projektą, kuris nurodo, koks turi būti išugdytas jaunimas, ir monologiškai, deduktyviai, neatsižvelgdamas į ugdytinių individualius poreikius, įveda į ugdymo situaciją.

Ugdytojo kaip skulptoriaus pagrindiniai bruožai:

- 1) Skulptoriaus (toliau šiame sąrašė – sk.) laikysena ugdytinių atžvilgiu yra mediška ir vertikali (Deleuze'o ir Guattari prasme²), nes jo dėstymas remiasi būtybių hierarchija pradėdant nuo šaknų, einant kamieniu ir baigiant šakomis. Ši hierarchija liudijama, pavyzdžiui, griežtai reglamentuotais bei autoritariniais mokytojo ir mokinio, profesoriaus ir studento santykiais.
- 2) Sk. nepripažįsta klaidų, nes mano, kad kaip sovietinis pedagogas žino vienintelę tiesą ir neleidžia alternatyvų.
- 3) Sk. monologiškas, nes suinteresuotas nepriekaištingai perteikti savo žinių sistemą.
- 4) Sk. neempatiškas ugdytiniams – mano, kad jie privalo absoliučiai perimti jo žinias.
- 5) Sk. arogantiškas, nes nepripažįsta ugdytinių autonomijos.
- 6) Sk. griežtas, jaučia pareigą nurodyti ugdytinių klaidas.
- 7) Nelankstus, nes mano, kad jis turi visas žinias, o kiti privalo prie jo derintis.
- 8) Sk. užsiima autoritariška dresūra. Gali skaityti paskaitas pagal 20 metų senumo konspektus, o kai studentas pacituoja naujausią tos srities mokslo straipsnį, rastą internete, gali labai supykti ir teigti, kad jis teisus, nepriimdamas pasipriešinimo jo autoritetui.

Antikoje ugdymo tikslas buvo padėti žmogui tapti suaugusiam. Vaiko būklė neturėjo savarankiškos vertės. Taigi ugdant jį privalėjo būti peržengta kuriant „suaugusio žmogaus skulptūrą“. Čia ugdytojas buvo skulptorius. Antikinio ugdymo sąsają su skulptoriaus darbu pastebėjo Henri-Irénée Marrou ir senovės graikų ugdymo tikslą apibūdina taip:

helenistinio žmogaus egzistavimo vienintelis tikslas buvo pasiekti tobuliausią asmenybės išsivystymą: kaip „koroplastas“ lipdydavo savo mažas figūreles iš molio ir dekoruodavo jas, taip ir kiekvieno žmogaus pagrindinė užduotis buvo modeliuoti savo statulą (1948, p. 151).

Platonas dialoge „Valstybė“ išdidina mąstomybę ir ją susieja su tikrove taip, kaip skulptorius, stovintis prieš marmuro luitą ar molio gabalą, susieja skulptūros planą, esantį galvoje, su štai šituo jusliniu marmuro luitu ar molio gabalu. Platono procedūra yra *vertimas būti*, kai juslinis pasaulis, žmonių visuomenė ir ugdytiniai jėga subordinuojami proto mąstomoms idėjoms, priverčiant būti pagal proto idėjų modelį. „Valstybės“ antroje knygoje, skirtoje kritikai Platono meto poetinių pasakojimų, priskiriamų Heziodui ir Homerui bei taikomų valstybės sargybinių ir kareivių ugdymui, sakoma:

– Adeimantai, – tariau, – dabar mudu – tu ir aš – esame ne poetai, bet valstybės kūrėjai. O valstybės kūrėjams reikia žinoti pavyzdžius, pagal kuriuos kurs pasakas poetai; jeigu jie nenorės kurti pagal tuos pavyzdžius, tai reikia juos priversti, bet patiems valstybės kūrėjams nereikia kurti pasakų.

– Teisybę sakai, – pasakė jis. – Bet norėčiau žinoti, kokie turėtų būti tie pasakojimai apie dievus.
– Štai kokie, – tariau: – *dievų visuomet reikia vaizduoti tokį, koks jis yra*, – vis tiek ar epe, ar lyrikoje, ar tragedijoje.

– Iš tikrųjų.

– *Argi dievas nėra iš tikrųjų geras? Ar ne tokį jį reikia vaizduoti?*

– Be abejo. (Valstybė 379 a.) [kursyvas – A. D.]

² Mediško tikrovės mąstymo modelio kritikai ir rizomiško tikrovės mąstymo modelio įvedimui skirtas Deleuze'o ir Guattari veikalas „Tūkstantis plokštikalnių“ pirmas skyrius.

Šiame „Valstybės“ fragmente sakoma, kad: 1) valstybės kūrėjai, kurie, pasak Platono, yra filosofai – karaliai, žino pavyzdžius, pagal kuriuos rašys ugdomuosius pasakojimus poetai; 2) jeigu poetai nenorės kurti pagal tuos valstybės kūrėjų turimus pavyzdžius laisva valia, juos reikės priversti tai daryti; ir priduriama, kad 3) dievas turi būti vaizduojamas toks, koks yra, t. y. pagal valstybės kūrėjų, žinančių tiesą, turimus pavyzdžius; 4) pagal šiuos pavyzdžius dievas yra iš tikrųjų geras. Tačiau dabar, mėgindami Platoną susieti su skulptoriaus figūra, kuri atlieka *vertimo būti* procedūrą, susitelksime į 1 ir 2 teiginius, nes mums rūpi atskleisti Platono idėjų teorijos savitumą, bet siekiame parodyti skulptorišką *vertimo būti* mechanizmą.

Taigi šiame fragmente užfiksuota valstybės kūrėjų skulptoriaus procedūra, kurią vadiname *vertimu būti*: valstybės kūrėjai filosofai – karaliai savo prote turi pavyzdžius, koks yra iš tikrųjų dievas ir socialinė tikrovė. Tad poetai verčiami kurti pasakojimus, kurie vėliau bus taikomi ugdymui, ir siekiama, kad šie pasakojimai atitiktų pavyzdžius, mąstomus filosofų – karalių, žinančių, kaip yra „iš tikrųjų“. Šiame fragmente svarbiausia, kad valstybės kūrėjams kaip filosofams – karaliams reikės priversti poetus kurti poetinius pasakojimus pagal valstybės kūrėjų mąstomus modelius.

Poetų ir apskritai visų menininkų atveju skulptoriaus *vertimo būti* procedūra reiškia vertimą kurti literatūros pasakojimus pagal valstybės kūrėjų turimus pavyzdžius. Ją buvo įgyvendinę XX a. totalitariniai režimai – komunizmas ir nacizmas. Platoną su naujausia totalitarinių režimų istorija fundamentaliai susiejo Popperis. Jo veikalas „Atviroji visuomenė ir jos priešai“, pasirodęs 1945-aisiais, t. y. pergalės prieš nacistinį režimą metais, buvo Popperio, kaip pats tai suprato, individualus indėlis į šią pergalę, nes kovėsi su nacistiniu režimu rašydamas šį veikalą. Jis parodė, kad Platonas yra pirmtakas socialinės inžinerijos, kurią taikė XX a. totalitarinių režimų kūrėjai. Socialinės inžinerijos terminą pirmas įvedė R. Pundas, bet visuotinai jis prigijo Popperio dėka. Jis rašo:

Socialinės inžinerijos šalininkas nekelia klausimų apie istorines tendencijas arba žmonijos likimą. Jis tiki, kad žmogus yra savo likimo šeimininkas ir kad, orientuodamiesi į savo tikslus, mes galime paveikti arba pakeisti žmonijos istoriją, kaip pakeitėme žemės paviršių. Jis netiki, kad šiuos tikslus jam primetė mūsų istorijos užkulisinės jėgos ar istorinės tendencijos; veikiausiai jis tiki, kad tie tikslai pasirinkti ar net sukuriami mūsų pačių, panašiai kaip mes kuriame naujas mintis, naujus meno kūrinius, naujus namus ar naują techniką. (Popper, 1998, p. 38)

Tai ne tik socialinio inžinieriaus, bet ir skulptoriaus socialinės strategijos aprašymas, kurie visuomenę traktuoja kaip modeliuojamą molio gabalą ar marmuro luitą. Popperio socialinis inžinierius ir mūsų skulptorius atlieka tą pačią socialinę procedūrą. Socialinė inžinerija realizuoja socialinėje plotmėje *vertimo būti* procedūrą, kai socialinė tikrovė traktuojama kaip molis valstybės kūrėjų rankose ir turi būti performuota pagal jų prote esamą socialinės tikrovės modelį. Tiesa, Popperis Platoną priskiria utopinių socialinių inžinierių tipui, motyvuodamas tuo, kad veikalas „Valstybė“, kur išdėstyta teisingos valstybės idėja, visų pirma yra utopinis modelis. Taigi jau Platonas nužymėjo *vertimo būti* galimybę, ir ją įgyvendino XX a. totalitariniai režimai, kai grupelė filosofuojančių kraštutinių pažiūrų politikų užgrobė valdžią ir įvedė tironiją remdamiesi tam tikra filosofija, pavyzdžiui, Marxo.

Literatūros kūrinių cenzūravimą, kad jie taptų tinkami jaunuoliams ugdyti, susiedami su Platono kaip skulptoriaus figūra, matome, jog šis mąstytojas *vertimu būti* įgyvendina mąstomybės valingą ir autoritarišką primetimą daiktiškam pasauliui, visuomenei ir konkrečiai ugdytiniams, šiuos dalykus cenzūruodamas pagal prote esantį modelį. Nuo marmuro pašalinimas to, kas nereikalinga gerai skulptūrai, yra cenzūros atitikmuo. Platono *vertimo būti* procedūra yra totalitarinių režimų procedūra, kurie cenzūravo ir represavo jų ideologijos modelio neatitinkančias socialines mažumas ir kitas grupes, kaip kad skulptorius, dirbdamas su marmuro luitu, nuo jo pašalina nereikalingus marmuro gabalus ir palieka pačią skulptūrą.

Ugdytojas kaip sodininkas

Sodininko atveju pradeda nuo įsižiūrėjimo ir įsiklausymo į atskirības, kurios savo ruožtu formuoja mąstymo bendrybes. Ugdytojas ugdymo vyksme dažnai atsiduria situacijoje, kai rūpinasi konkrečiu ugdytiniu, plėtodamas jo talentus bei gabumus ir kompensuodamas trūkumus. Kaip sodininkas prižiūri konkretų medį savo sode, pradėdamas ne tiek nuo bendro ugdymo modelio ar projekto, skirto be išimčių visiems ugdytiniams, bet daugiau nuo šio konkretaus ugdymo individo ir iš jo savitumo kylančių individualių ugdymo(si) poreikių.

Ugdytojo kaip sodininko procedūra yra *leidimas būti*: leidžiant būti formuojama ir krepinama individo prigimtis. Ugdytojas kaip sodininkas skiriasi nuo ugdytojo kaip skulptoriaus tuo, kad jo pamatinė procedūra yra leidimas augti individualiai ugdytinio prigimčiai, priimant jos duotį, kai įsiklausoma ir įsižiūrima į ugdytinio individualią prigimtį.

Ugdytojo kaip sodininko pagrindiniai bruožai:

- 1) Sodininko (toliau šiame sąraše – sd.) laikysena ugdytinių atžvilgiu rizomiška ir horizontali (Deleuze'o ir Guattari prasme), jo dėstymas panašus į šakniastiebių arba grybienio dirvoje modelį, nes sd. nelinkęs autoritariškai ir hierarchiškai primesti išankstinių žinių sistemų.
- 2) Sd. nehierarchiškas, nelaiko savęs vieninteliu tiesos teikėju ir nesijaučia esantis aukščiau už ugdytinius.
- 3) Sd. jautrus ugdytinių individualumui, nes priima juos kaip apreiškimą.
- 4) Sd. dialogiškas, mano, kad tiesa gimsta ugdytiniui ir ugdytojui glaudžiai sąveikaujant.
- 5) Sd. lankstus, nes prisiderina prie ugdytinių poreikių.
- 6) Sd. negaili pagyrų ir skatinimų ugdytiniams, iškeldamas juos aukščiau už save.

Vakaruose su krikščionybe atsirado graikų kultūroje iki tol nebuvo nuostata, kad tik tie, kurie yra vaikai savo dvasia, pavaldės anapusybei. Bet krikščionybė dar yra pajungta prigimtines nuodėmės sampratai ir manoma, kad jau ir vaikas gimsta nuodėmės subjaurotas ir sugadintas. Todėl tik naujaisiais amžiais su Rousseau grįžimo į gamtą samprata atsirado nuostata, kad vaiko būvis yra savaip privilegijuotas ir pranašesnis už suaugusiųjų būvį, nes vaikas gimsta nekaltas ir nesugadintas, o jį sugadina žmonių papročiai bei kultūra. Dėl to moderniam žmogui vaikas ir apskritai vaikystės gyvenimo tarpsnis įkūnija tam tikrą buvimo idealą. Iš čia kyla modernaus žmogaus nuolatinis gręžimasis į vaikystę ir

Prousto aprašytas vaikystės idealizavimas, pateiktas „Prarasto laiko beieškant“ pirmame tome „Svano pusėje“. Kaip pavyzdį nurodysime garsiąją sceną, kur protagonistas Marselis paauglystėje paragauja mamos gamintų mažųjų madlenų pyragaičių, ir tai sukelia vaikystės prisiminimus Kombre miestelyje, kur teta Leoni jį vaišindavo lygiai tokiais pat pyragaičiais. Tai jam suteikia daug išgyvenimų (Proust, 2013, p. 39–42).

Marrou teigimu, tokia Rousseau veikiama susiformavusi vaiko psichologija ir pedagogika senovės graikui būtų nesuprantama:

Dar neaišku, ar graikai, jeigu būtų galėję susipažinti su tomis pastangomis, kurias po „Emilio“ dėjo psichologija ir pedagogika, siekdamos prisitaikyti prie vaiko ir būdingų jo psichikos pavidaų, mūsų atžvilgiu nebūtų pajutę ką nors kita nei pašaipų nusistebėjimą. Kuriems galams, tarsi sako jie mums, tiek gaišti ties vaiku, tarsi jis būtų savitiksliis? Išskyrus tų nelaimingųjų atvejį, kuriems buvo lemta mirti per anksti, vienintelis vaikystės pateisinimas yra tas, kad ji pranoksta save ir veda link užbaigto žmogaus: ne vaikas, ne raudonrankis paauglys ir netgi ne jaunuolis, besirūpinantis rasti vietą gyvenime, bet tiesiog Žmogus yra tikrasis ugdymo objektas. Ugdymas užsiima vaiku tik tam, kad išmokytų jį peržengti save. (Marrou, 1948, p. 325)

Graikai, ugdydami žmogų, stengėsi peržengti vaiką ir neteikė šiam gyvenimo tarpsniui išskirtinės prasmės, visą ugdymo tikslą nukreipė į suaugusio žmogaus formavimą, o su Rousseau ugdymo teorija atsirado jautrumas ir dėmesingumas vaikui bei jo poreikiams. Mūsų kultūroje vaikystė ir jaunystė virto savotišku kultu. Tai matyti net populiariose psichologijos teorijose, kurios kalba apie būtinybę suaugusiam žmogui plėtoti savyje „vidinį vaiką“. Taigi matome visišką priešybę tarp graikų ir mūsų kultūrų, nes pirmojoje orientyras buvo suaugęs žmogus, o antrojoje – vaikas ar jaunuolis, kai vyresni žmonės jaučia spaudimą būti jaunatviški.

Rousseau ugdymui skirto traktato „Emilis, arba apie ugdymą“ pirmąją knygą pradeda sakiniu: „Viskas, kas išeina iš Daiktų Autoriaus rankų, yra gera, ir viskas, kas atsiduria tarp žmogaus rankų, degeneruoja“ (Rousseau, 2009, p. 45). Paprastesniais žodžiais perduodant šią mintį, norima pasakyti, kad visa tai, ką sukūrė Dievas, yra gera, o tai, ką sukūrė žmogus – bloga. Dievas sukūrė prigimtį kaip gamtą žmoguje, o žmogus ją kultivuoja drauge gadindamas. Iš karto matome, jog gamtą Rousseau interpretuoja vertybiniais terminais. Mąstytojas nori pasakyti, kad vaikas gimsta geras, bet blogą jį padaro suaugęs žmonės ugdydami. Tad, Rousseau manymu, gamta ir kultūra yra du skirtingi dalykai ir iš pagrindų gali būti atskirti kaip miške augantys grybai ir grybų sriubos receptas. Mat surinkti miške grybus, kad jie būtų tinkami pasistiprinti, neužtenka; juos reikia išvirti ar iškepti. Tad gamta teikia gėrybes, o žmogus jas kultivuoja pasitelkdamas kultūrą. Tačiau ar žmoguje ir konkrečiai ugdytinyje gamta ir kultūra gali būti atskirtos kaip viena nuo kitos nepriklausančios lytys?

Kalbėdami apie gamtos ir kultūros skirtį, negalime nesiremti fundamentaliais Lévi-Strausso tyrimais, išdėstytais „Elementariose giminystės struktūrose“, ypač pirmajame skyriuje „Gamta ir kultūra“, kur jis parodė gamtos ir kultūros skirties problemišumą. Gamtos būvio, nesuteršto kultūros, skyrimas yra ne realaus būvio aprašymas, bet greičiau mintinis eksperimentas, turintis loginį statusą.

Net neandertaliečių laikų akmens statiniai ir laidojimo ritualai liudija gyvenus visuomeniniame ir kultūriniame būvyje. Taigi istorinis gamtos būvio skyrimas yra problemiš-

kas, nes kol gyveno žmogus, net pačiomis pirmąsiais formomis visada buvo palytėtas kultūros. Tad galime daryti išvadą, kad kultūra yra pradinė buvimo žmogumi sąlyga.

Lévi-Straussas pasitelkia naujagimių izoliacijos eksperimentus, kai tik gimęs vaikas buvo atskiriamas nuo kultūrinės įtakos, kad būtų aprašytas žmogaus gamtinis būvis. Tyrėjas prieina prie išvados, jog net toks eksperimentas, siekiantis sudaryti idealias negamtines sąlygas, kad pasirodytų gryna gamta žmoguje, yra kultūros forma, todėl skirti gryną gamtos būvį yra problemiška.

Norėdamas parodyti gamtos ir kultūros skirties problemišumą, antropologas pasitelkia „laukinių vaikų“ fenomeną, kurie, nuo mažumės būdami izoliuoti nuo žmonių bendrijos, neišmoko kalbėti, jiems būdingi neišsivystę protiniai gebėjimai bei emocijos. Tad, remdamiesi šiais tyrimais, galime daryti išvadą, kad Mauglis, kaip vilkų užaugintas kilnus laukinis, pasižymintis tauriomis emocijomis ir pirmąsiais mąstymu, yra neįmanomas.

Tačiau loginė gamtos būvio ir kultūros būvio skirtis yra įrankis mąstyti žmogų, viena vertus, kaip biologinę būtybę, kita vertus, kaip socialinį individą, kai kultūra ir gamta yra griežtų ribų neturintys ir persiliejančios sluoksniai tame pačiame žmoguje.

Taigi žmogus augdamas vystosi tik tada, kai yra kultūros pavidalais ugdomas. Tik dalyvaujant kultūrai gali iki galo atsiskleisti biologinė žmogaus prigimtis. Todėl kultūra yra ne koks nors išorinis priedas prie gamtos, bet žmoguje gamtos augimo ir vystymosi sąlyga. Gamta žmoguje vystosi ir sklaidžiasi tik kultivuojama ugdymo kaip kultūros priemonėmis.

Net jei Rousseau gamtos metafizika yra problemiška ir ją grindžianti gamtos ir kultūros skirtis sunkiai įmanoma, šio mąstytojo ugdymo kaip sodininko projektas reikšmingas tuo, kad sukūrė naują ugdymo filosofijos paradigmą, kuri pakeitė ugdymo kaip skulptoriaus paradigmą. Rousseau sako: „Augalai yra formuojami (*on façonne*) kultūros dėka, o žmonės – ugdymo dėka“ (2009, p. 46). Šioje vietoje mąstytojas ugdymą susieja su kultūra, o ugdymo darbu – su sodininko darbu. Sodininkas sodo augalams leidžia augti, atsižvelgdamas į jų biologinę prigimtį, tačiau šį augimo vyksmą kreipia reikiama linkme, įnešdamas į gamtos augimo vyksmą kultūros elementų, ir formuoja šį vyksmą paversdamas suformuotu sodu. Tad viskas, kas žmogui suteikiama ugdymu, kaip jo gamtinio augimo formavimas, yra kultūra. Taigi gamta ir kultūra yra abipusiškai priklausomos³.

Užaugintas sodas yra sukultūrinta gamta arba sugamtinta kultūra. Ir užaugintas bei išugdytas žmogus, kuris ugdomas tapo suaugęs ir per ugdymo vyksmą įsisavino elgesio modelį bei žinias, yra sukultūrinta žmogaus prigimtis arba suprigimtinata kultūra. Šia prasme kultūros filosofija yra ugdymo filosofijos sudedamoji dalis.

³ XX a. ir jame vyravusi kalbos filosofija, ypač prancūzų postmodernizmas, užginčijo gamtos ir kultūros skirtį, o drauge ir Rousseau gamtinio ugdymo idėją. Derrida teigimu, „nėra išorinio teksto“ (1967, p. 227), todėl viskas yra tekstas. Tad pagal šį mąstytoją išsina, kad viskas yra kultivuota gamta. Tačiau XXI a. pradžioje su naujaisiais realistais vėl mėginama grįžti prie gamtos. Šią tendenciją skatina ir įsivyravusi akivaizdi ekologinė katastrofa bei gamtos užterštumas. Todėl dabartinė mąstymo tendencija yra atgaivinti šią gamtos bei kultūros skirtį ir mąstyti gamtą kaip savarankišką darinį, kurio autonomijos privalu paisyti. Bet mes suprantame, kad tai turi būti daroma išmokus XX a. kalbos filosofijos pamokas.

Ugdytojas kaip vedlys

Jeigu ugdytojas nori kokybiškai atlikti ugdymo darbą, negali būti vien skulptorius arba vien sodininkas, nes tai yra du ugdymo vyksmo kraštutinumai. Būsimasis ugdytojas turėtų būti vedlys, kuris ugdymo vyksme suderintų skulptoriaus ir sodininko ugdymo būdus. Ugdytojas kaip skulptorius yra antikinė ugdymo filosofijos tezė, ugdytojas kaip sodininkas yra jos naujųjų amžių antitezė. O ugdytojas kaip vedlys yra šių dviejų – tezės ir antitezės – mūsų laikų sintezė. Visada kultūroje esti ir skulptorių, ir sodininkų, ir vedlių, tačiau įvairiose epochose vyrauja vienas kuris ugdytojo tipas.

Pagal lotyniško žodžio *ugdyti* – *educere* – etimologiją, kuri yra sutrumpėjusi forma žodžių junginio *ex ducere*, reiškianti *iš vesti*, ugdytojas yra vedlys, kurio paskirtis yra ugdytinį *išvesti*, *ištraukti* iš nežinojimo srities į žinojimo sritį. Tad filosofiskai suprastas vedlio kaip ugdytojo metodas yra ugdytinį *vesti į būti*. Ugdymas yra jaunuolių išvedimas iš nuomonės į tiesą.

Vedlys žino teritoriją ir gali parodyti kelią tam, kuris jo nežino, bet nori nueiti iš vienos vietovės į kitą. Tačiau kiekvienas einantysis šį kelią turi įveikti pats. Tad vedliui būdingi skulptoriaus, kuris turi ugdymo viziją, bruožai, tačiau, kitaip nei skulptorius, vedlys neprieta šios vizijos galios ir autoritarinėmis priemonėmis. Bet vedliui būdingi ir sodininko bruožai, nes vedlys atsižvelgia į savo ugdytinių individualius gabumus, tačiau, kitaip nei sodininkas, jis nepataikauja talentingiesiems mokiniam ir nėra jų puikybės vergas. Ugdytojas parodo ugdymo(si) kryptį ugdytiniams, taigi turi ugdymo viziją ir rūpinasi, kad kiekvienas ugdytinis ją įgyvendintų pats.

Ugdytojo kaip vedlio pagrindiniai bruožai:

- 1) Vedlio (toliau šiame sąraše – vd.) ugdymas yra hierarchiško mediško ir nehierarchiško rizomiško modelių sintezė, todėl vedlį lyginame su vijokliu, kuris auga performatyviai: ta kryptimi, kur driekiasi siena ar uola, be iš anksto apibrėžtos išankstinės formos. Ugdytojo kaip vedlio ugdymas vyksta ugdant tiesomis, tačiau jos įgyja performatyvų statusą, analogišką vijoklio performatyvumui.
- 2) Vd. nėra dogmatiškas ir nelinkęs primesti hierarchinių modelių, nes supranta, kad ugdytojo autoritetas yra performatyvus ir priklauso nuo ugdymo vyksmo, kuriame padaroma naujų mokslo atradimų.
- 3) Vedlys linkęs improvizuoti, nes, jo manymu, ugdytiniams dėstomos tiesos turi būti formuluojamos čia ir dabar ugdymo vyksme, atsižvelgiant į situaciją.
- 4) Vd. yra šiuolaikiškas, nes mano, kad žinios nuolat atnaujinamos, ir nuolat seka inovatyviausius mokslo atradimus.
- 5) Vd. vertina ugdytinių iniciatyvą, nes pripažįsta savo proto ribas ir atsižvelgia į ugdytinių siūlomas inovacijas.
- 6) Vd. yra žaismingas ir kūrybingas, nes ugdymo vyksme taiko įvairius žinių gavimo ir generavimo modelius, pavyzdžiui, smegenų audras, kai paskaitose ir dėstytojas, ir studentai įneša savo indėlį į dėstomą dalyką.
- 7) Vd. atviras ugdytinių siūlomoms naujovėms, tačiau pasitiki savimi, ir tai negriauna jo autoriteto, nes mano, kad ugdymo rezultatas yra jo procesas: paskaitose gimsta tiesa, kai dėstymas yra būdas vykdyti mokslinį tyrimą.

Norėdami detaliau apibrėžti ugdytoją kaip vedlį, pasitelksime mitologinio poeto ir muziko Orfėjo, kuris buvo vedlio figūra senovės Graikijoje, mitą⁴. Jis yra orfizmo religinio kulto, pasklidusio maždaug VI a. prieš Kr., pradininkas, tuo pat metu, kai Graikijoje atsirado ir filosofija. Šis kultas Graikijoje netapo visuotinis, buvo daugiau marginalinis, kaip ir pati vedlio figūra, tačiau tai nesumažina Orfėjo figūros filosofinės reikšmės. Orfėjas įsako savo dainuojamąją poeziją, kuriai jis pats akomponuoja lyra, ir jo giesmės išgirdę žmonės dėl jų muzikos ir poezijos išskirtinumo į jas įsiklauso. Orfėjo atveju mes turime šiapusybę ir anapusybę, nes dievų leidimu Orfėjas buvo nukeliavęs į Hada, kur gyvena mirusiųjų sielos, ir iš ten mėgino susigražinti savo mylimąją Euridikę. Grįždamas atgal ir norėdamas patikrinti, ar ji seka, Orfėjas atsigręžė ir dėl to prarado žmoną. Taip Orfėjas Graikijoje buvo siejamas su Persefone, Hado žmona, kuri irgi sujungė šiapusybę ir anapusybę. Rudenį ir žiemą, gamtos apmirimo sezoną, praleisdavo pas Hada, o pavasarį ir vasarą grįždavo pas motiną Demetrą į gyvųjų pasaulį. Persefonė dėl savo egzistencinio dvilypumo gali būti suvokiama kaip moteriška vedlio figūra graikų kultūroje.

Ši tarpininko tarp dviejų regionų patirtis Orfėją daro iki tol žmonėms neatrastų ir nepraktikuotų dvasinių inovacijų mokytoju. Filosofas, antikinių dvasinių kultūrų tyrėjas Algis Uždavinys rašo:

Kaip paradigmintis grojikas lyra ir liturginis giedotojas Orfėjas buvo taip pat įvairių pavidalų *theologos* ir *theurgos*. Pagal įvairius jo mirties variantus Orfėjas buvo nutrenktas Dzeuso žaibo, nes, panašiai kaip ir Prometėjas, mokė žmones jiems anksčiau nežinomų dalykų, dėstydamas sielos nuopolio ir pakilimo misterijas. (2011, p. 39)

Orfėjo sukaupta patirtis išvaikščiojus plačias šiapus ir anapus bei paribio tarp jų teritorijas daro jį vedliu, kuris gali parodyti pasiklydusiems kelią, ir taip moko juos dieviško mokslo. Kita vertus, kelionėje pas Hada Orfėją vedė pats Hermis, kuris apskritai lydėjo mirusiųjų sielas į požemio karalystę. Tad vedliu ne gimstama, bet tampama, mokantis iš kitų vadovų. Mokytoju tampama mokantis. Čia matome kalbinių gabumų ir aukšto intelekto svarbą vedliui, nes Hermis kaip kalbos ir žinianešystės dievas, lydėjęs Orfėją į anapus, leido jam nepasiklysti ir grįžti atgal, taip ir vedlio aukštas intelektas leidžia jam matyti kelią per tikrovės struktūrą.

Orfėjo vedlišką dvilypumą žymi ir tai, kad jis buvo susijęs ir su Apolonu, ir su Dionisu. Taikant šio straipsnio terminus, Apolonas, kaip racionalumo ir saiko dievas, yra artimesnis skulptoriui, o Dionisas, kaip racionalių suvaržymų atmetimo dievybė, artimesnis sodininkui. Ugdytojas kaip vedlys derina skulptorių ir sodininką mūsų conceptualioje schemeje taip, kaip vedlys Orfėjas suderina apolonišką ir dionisišką kraštutinumus graikų kultūroje. Orfėjas žino kosminį dėsnį ir jį savo poezijoje bei muzikoje perteikia, mokydamas jo besiklausančius.

Vedlio, kaip ir Orfėjo, autoritetas netaiko autoritarinių priemonių auditorijai valdyti, tačiau, mokydamas jaunuolius, jis drauge nepataikauja gabių ugdytinių kaprizams, bet verčia juos dirbti. Vedlys išvengia skulptoriaus galios žaidimų ir sodininko pataikavimo ugdytinių norams, nes įsakoma ne galios priemonėmis, bet sakymo išmintimi, kuri leidžia

⁴ Detaliau apie Orfėjo mito susiejimą su vedlio figūra antikoje žr. Ilsetraut Hodot straipsnį „La figure du guide spirituel sans l'antiquité“ Pierrro Hadot knygoje *La philosophie comme éducation des adultes*, p. 323–359.

orientuotis pasaulio struktūroje, nužymėdama kelią per ją. Tai liudija vedlio Mozės, išvedusio žydus iš Egipto, pavyzdys, sujungęs du kraštutinumus – dievišką planą ir žmogišką bendriją – ir šias plotmes susiejęs savo bendriją išmokydamas dekalogo tiesų. Kita vertus, vedlys, parodydamas augimo ir ugdymo(si) kryptį, sužadina ugdytinio norą tobulėti. Tad gebėjimas išmokyti yra neautoritarinė galia, savo išmintimi skatinanti paklusti ir įsiklausyti.

Ugdymas ir politika

Ugdymo bei politikos sąsaja ir drauge koreliacija tarp, viena vertus, ugdymo sampratos ir, kita vertus, politikos projekto (pavyzdžiui, liberaliojo demokratinio, komunistinio, nacistinio) nėra atsitiktinė. Mat diskusija apie ugdymo formą yra neatsiejama nuo diskusijos apie žmogaus sampratą, kuri teigiama politiniu lygiu ir priklausoma nuo valstybės politinės santvarkos. Skirtumas tarp totalitarinių režimų – nacizmo bei komunizmo – ir Vakarų liberaliosios demokratijos yra ir skirtumas tarp šių politinių santvarkų teigiamos žmogaus sampratos, o ji irgi turi įtakos ugdymo sampratai.

Esama dviejų kraštutinių socialinės ideologijos prasme atsakymų į Platono ugdymo problemą, tai: 1) socialistinis atsakymas, kuris savo ruožtu išsiskiria į radikalųjį kairinį komunistinį bei radikalųjį dešinįjį nacionalsocialistinį atsakymus, ir 2) liberalusis demokratinis atsakymas. Socialistas, mąstydamas visuomenę, pradeda nuo jos kaip visumos bendrųjų dėsnių nustatymo ir dėl to mano, kad reikia, tarkim, reguliuoti laisvąją rinką. Komunizme, kylant iš bendrų visuomenės dėsnių, reguliuojama privati nuosavybė, kuri iš turinčių daugiau yra nusavinama, atimama ir padalijama tarp mažiau turinčių. O nacionalsocializme reguliuojamas tautos grynumas, naikinant etnines mažumas, kurios, kaip mano šios ideologijos atstovai, teršia tautos grynumą.

Galime konstatuoti atitikimą, viena vertus, tarp Rousseau pasiūlyto negatyviojo ugdymo ir negatyviosios laisvės ir, kita vertus, pozityviojo ugdymo ir pozityviosios laisvės. Negatyvusis ugdymas yra pažangesnis už pozityvųjį mūsų laikais, kai pabrėžiamas ne konkrečių žinių įsiminimas, bet gebėjimas mąstant ir protaujant pačiam ugdytinui prieiti prie šių žinių.

Gindamas „Emilį“, kuris teigia naujaisiais amžiais vyravusį liberalųjį požiūrį į ugdymą, nuo oficialių Bažnyčios ir monarchijos institucijų puolimo po kūrinio publikavimo, Rousseau laiške arkivyskupui de Beaumont'ui rašė: „aš vadinu „negatyviuoju ugdymu“ tokį ugdymą, kuris siekia tobulinti [pažinimo] organus, mūsų žinojimo įrankius, iki jiems suteikiant mums konkrečias žinias, kas parengia naudojimąsi protu pasitelkiant jusles“ (Cranston, 1991, p. 181). Taigi negatyvusis ugdymas nesiekia suteikti konkrečių žinių, pavyzdžiui, priversti mokinius „iškalti“ daugybės lentelę, bet lavina tuos gebėjimus, kurių reikia dauginant skaičius. Tai toks ugdymas, kuris akcentuoja gebėjimo ugdymą, tarkime, atminties ar protavimo veiksmų, iki gebėjimo priimti konkrečias tematizuotas žinias ir daryti tam tikras išvadas apie apibrėžtus dalykus. Ir, priešingai, galime daryti išvadą, kad pozityvusis ugdymas yra tas, kuris siekia suteikti konkrečių žinių arba priversti įsisavinti tam tikrą socialumo formą, tarkime, kaip buvo sovietiniame ugdyme, tapti pavyzdingu pionieriumi ar komjaunuoliu.

Praėjus dviem šimtams metų po šių Rousseau minčių, Isaiah Berlinas studijoje „Dvi laisvės sąvokos“ pateikė negatyviosios ir pozityviosios laisvės apibrėžimus. Pasak jo, negatyvioji laisvė yra tokia, kai valstybės valdžia save apriboja, palikdama laisvę individui daryti ką nori, su sąlyga, kad jis nenusižengs įstatymams. Tarkime, išpažinti tam tikras politines pažiūras, užsidirbti pragyvenimui tam tikru būdu arba tapatintis su tam tikru etnosu, kai valdžia nepasako, koks žmogus turi būti (kaip yra pozityviosios laisvės atveju), bet jam palieka veiklos laisvę būti tokiam, koks nori. Negatyvioji laisvė vyrauja Vakarų liberaliosiose demokratijose. Kita vertus, pozityvioji laisvė vyravo XX a. totalitariniuose režimuose – nacizme ir komunizme, kai buvo pozityviai primetama, koks žmogus turi būti, tarkime, visuomeniškas komjaunuolis, kolektyvo interesus iškelęs aukščiau už privačius. Pozityvioji laisvė atitinka socialistinį politinį projektą, kai nacionalsocializmas buvo radikali dešiniojo socializmo, o komunizmas – radikali kairiojo socializmo atmaina.

Ugdytoją kaip skulptorių siejame su pozityviuoju ugdymu, ugdytoją kaip sodininką – su negatyviuoju ugdymu, o ugdytoją kaip vedlį – su konstruktyviuoju ugdymu⁵. Mūsų laikų pasaulyje intensyviai kritikuojamas liberalizmas ir teigiama, kad į kapitalistinę rinką turėtų būti kišamasi, ji turėtų būti reguliuojama. O pagal liberaliosios demokratijos programą laisvojoje rinkoje paliekama jos žaidėjams negatyvioji laisvė daryti ką nori siekiant pelno su vienintele sąlyga, kad nebūtų nusižengiama įstatymams. Mūsų laikais reikalinga tokia laisvės samprata, kurią šio teksto autorius siūlo vadinti konstruktyviąja laisvės samprata, kuri suderina liberalią negatyviąją ir socialistinę pozityviąją laisvės sampratas. Konstruktyvioji laisvės samprata yra vedlio laisvės samprata, kai vedlys parodo kelią tarp dviejų kraštutinių ir taip pasirenkamas optimalus buvimo modelis. Šie kraštutiniai mūsų conceptualiojoje schemoje yra skulptoriaus ir sodininko kraštutiniai, tarkime, tarp socializmo ir liberalizmo, tarp kolektyvui pajungto individo vergijos ir beatodairiškos laisvės.

Vedlys Mozė žydus išvedė iš Egipto vergijos ne į anarchinį būvį, bet į dekalogo įsakymais sutvirtintą ir suvaržytą konstruktyvų būvį. Vedliu vadiname ir Carlą Gustafą Emilį Mannerheimą, Suomijos ginkluotųjų pajėgų vadą, kuris vadovavo suomių pasipriešinimui prieš stalinistinės Sovietų Sąjungos aneksiją, kai keturių milijonų tauta paaukėjo milijoną jaunų ir sveikų vyrų, kad būtų laisva. Nors šis pasipriešinimas pareikalavo daug aukų, ilgalaikėje istorinėje perspektyvoje buvo teisingas sprendimas.

Konstruktyvioji laisvė mūsų dienų politikoje reikštų reikalavimą, kad laisvosios rinkos žaidėjai, siekdami savo interesų, atsižvelgtų į bendrą visuomeninį gėrį ir ne taip beatodairiškai ir egoistiškai siektų pelno, bet mąstyty visuomeninėmis kategorijomis ir dalį savo pelno skirtų bendriesiems visuomenės interesams. Konstruktyvioji laisvės samprata vyrauja Skandinavijoje, kur yra kapitalizmas, uždirbantis pinigus, ir drauge socializmas, kuris dalį uždirbtų pinigų paskirsto mažiau turintiems.

Konstruktyvusis ugdymas yra ugdytojo kaip vedlio ugdymo būdas. Jo problema yra tokia: ką tėvams, auklėtojams, mokytojams daryti su vaiko laisve, kai ugdytinis laisvas gali tapti tik mokomas elgtis tam tikru būdu ir pakludamas mokytojo nustatomiems jo laisvės ribojimams. Tačiau laisvės paradoksą ugdyme sudaro tai, kad žmogus gali išmokti

⁵ Konstruktyviojo ugdymo terminą vartojame tik mūsų apibrėžta prasme ir nenurodome į jokių platesnius edukologinius kontekstus.

būti laisvas ir pasiekti tobulumą savo veikloje tik tada, kai mokomas įvaldyti laisvės ribojimus. Tarkime, būsimasis fortepijono virtuožas iš pradžių yra mokomas groti taisyklingai laikant rankas ant klaviatūros ir daugybės kitų grojimo techninių apribojimų, dėl kurių ugdytinis gali pykti ant ugdytojo, nes jis neleidžia groti laisvai. Tačiau toks ugdytinio laisvės ribojimas, kai turi paklusti ugdytojo primetamiems suvaržymams, yra reikalingas, kad vėliau, įvaldęs grojimo techniką, pasiektų visišką grojimo laisvę ir virtuoziskumą.

Išvados

Žmogaus prigimtis gali atsiskleisti tik ugdoma, taigi įtraukiant kultūrą kaip dirbtinį elementą gamtoje.

Straipsnyje pateikiama trijų ugdytojo metaforų sistema, kai jos santykiauja tezės, antitezės ir sintezės būdu, kuris atitinka trijų epochų – antikos, naujųjų amžių ir mūsų laikų – kaitą bei slinktį.

Mokytojas negali puoselėti mokinių nevaldomų vitalinių galių ir neturi būti tik prisi-taikantis prie ugdytinių ir bausmių netaikantis sodininkas. Mokiniam nuraminti reikia skulptoriaus savybių: įvesti tam tikrą tvarką klasėje. Skulptorius taikytų griežtas bausmes, o sodininkas mėgintų susitarti gražiuoju. Vedlys yra vidurys tarp šių dviejų kraštutinumų, jo dėstomų žinių išmintis verčia įsiklausyti ir paklusti.

Norėtūsi nebūti apžavėtiems šio metaforų modelio taikymo ugdymo kaitos istorijoje kerų, nes tikrovė yra didesnė ir sudėtingesnė, nei ši metaforų sistema gali apimti, todėl tikrovę sudaro ne tik aprašyti dėsningumai, bet ir išimtis.

Metaforų taikymas ugdymui ir visuomenei aprašyti turi ir savų privalumų, ir trūkumų. Privalumas būtų tas, kad metaforos kreipiasi į žmogaus vaizduotę, kuri bent iš dalies yra figūratyvi ir leidžia geriau įsivaizduoti apmąstomą problemą. Tačiau tokio mąstymo trūkumas išryškėja tada, kai metaforos yra totalizuojamos ir nenumatoma išimčių, kurių esti tikrovėje. Tad čia mes norime nužymėti keletą metaforų taikymo išimčių.

Straipsnyje išsakėme daug kritikos ugdytojo kaip skulptoriaus ugdymo būdui. Tai kyla iš to, kad šio teksto autorius lankė sovietinę mokyklą. Sovietinė pedagogika paremta skulptoriaus modeliu, todėl autoriui skulptoriaus modelis pažįstamas iš vidaus. Tačiau norėtūsi keletą kritiškų teiginių išsakyti ir dėl sodininko organizacinio modelio.

Platoną laikome skulptoriumi, tačiau, mąstydamas visuomenę, jis taiko organicistinį modelį. Kalbėdamas apie visuomenę, vartoja organizmo ligos ir sveikatos metaforą, kas yra akivaizdžiai totalitarinis mąstymas, kai sveikame organizme kiekviena jo dalis yra savo vietoje ir atlieka savo vaidmenį organizmo visumoje, o sergantis organizmas yra toks, kai jo dalys išsiderina, atomizuojasi ir nedera tarpusavyje organizme kaip visumoje.

Kai mąstome atskirą žmogišką individą kaip organizmą, tai nėra ideologiškai pavojinga ir atitinka apmąstomo dalyko prigimtį, nes žmogus yra gyvas kūrinys. Tačiau kai organizmo modelį imame taikyti mąstyti visuomenei, tai galime nuslysti į totalitarinių modelių kūrimą, kur kiekvienas individas turi savo funkciją ir konkrečiai kaip ląstelė organizme yra pajungtas organizmo visumai, kuri netoleruoja išimčių.

Ugdytojas kaip vedlys atliepia mūsų epochos edukacinius, socialinius bei politinius uždavinius, nes šis ugdymo projektas randa vidurį tarp dviejų kraštutinumų: socialistinio

bei liberaliojo ugdymo projektų. Šis aukso vidurio išlaikymas vedlio ugdymą daro praktiniu menu, nes nėra griežtų kriterijų, nei apriorinio skulptoriaus, nei aposteriorinio sodininko kriterijaus, kurie reglamentuotų ugdymą, ir daug kas susiveda į ugdytojo improvizaciją. Galėtume formuluoti ugdymo taisyklę: ugdymas turi išplaukti iš besąlygiškos pagarbos ugdytinio asmeniui. Ugdytinio klaidų nurodymas ir taisymas neturi virsti žeminimu ar patyčiomis. Komunistinė ir nacistinė ugdymo ideologijos to nepaisė.

Literatūra

- Badiou, A. (1988). *L'être et l'événement*. Paris: Éditions du Seuil.
- Badiou, A. (2019). *Pour aujourd'hui: Platon ! Le Séminaire 2007–2010*. Paris: Fayard.
- Berlin, I. (1995). Dvi laisvės sąvokos. Iš *Vienovė ir įvairovė* (pp. 271–332). Vilnius: Amžius. Iš anglų kalbos vertė A. Jokubaitis.
- Cranston, M. (1991). *The Noble Savage. Jean-Jacques Rousseau 1754–1762*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Deleuze, G., Guattari, F. (1972). *L'Anti-Oedipe. Capitalisme et schizophrénie 1*. Paris: Les éditions de minuit.
- Deleuze, G., Guattari, F. (1980). *Mille Plateaux. Capitalisme et schizophrénie 2*. Paris: Les éditions de minuit.
- Derrida, J. (1967). *De la gramatologie*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Duoblienė, L. (2011). *Ideologizuotos švietimo kaitos teritorijos*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Duoblienė, L. (2018). *Pohumanistinis ugdymas. Dekoduoti*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Hadot, I. (2019). La figure du guide spirituel dans l'antiquité. In Pierre Hadot. *La philosophie comme éducation des adultes. Textes, perspectives, entretiens*. Paris: Vrin.
- Lévi-Strauss C. (2008). *Nature, culture et société. Les Structures élémentaires de la parenté, chapitres I et II*. Paris: Flammarion.
- Marrou, H. I. (1948). *Histoire de l'éducation dans l'Antiquité. Tome 1. Le monde grec*. Paris: Éditions du Seuil.
- Marrou, H. I. (1956). *History of education in antiquity*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Platonas (2014). *Valstybė*. Vilnius: Margi raštai.
- Popper, K. R. (1998). *Atviroji visuomenė ir jos priešai*. Vilnius: Pradai. Iš anglų kalbos vertė A. Šliogeris.
- Proust, M. (2013). *Prarasto laiko beiėškant. Svano pusėje*. Vilnius: Vaga.
- Rose, H. D., Meyer, A. (2002). *Teaching every student in the digital age. Universal design for learning*. Alexandria: Association for supervision and curriculum development.
- Rousseau, J. J. (2009). *Émile ou de l'éducation*. Paris: Flammarion.
- Uždavinys, A. (2011). *Orpheus and the Roots of Platonism*. London: The Matheson Trust.

Historical Change of Educational Metaphors and its Relation to Politics

Augustinas Dainys

Vytautas Magnus University Education Academy

S u m m a r y

The article attempts to classify the change in the conceptions of education in the Western culture from antiquity to the present day. This is done through the metaphors of the sculptor, the gardener and the guide.

The first section of the article, “The Problem of Education”, states that each conception of education provides a finite and limited answer to an educational problem while this problem is universal. It consists of the recognition that a human is biologically determined to be undetermined, therefore, what a growing person will become depends on how he or she will be formed by the educators. Therefore, education is not a natural but a cultural completion of the human.

In ancient Greece, education *παιδεία (paideia)* was considered to be one of the main tasks of schools of philosophy and was therefore a discipline of philosophy.

Plato formulates the problem of education in the dialogue *Republic*. In this work, Plato raises a question of what a just state is, and discovers that a just state cannot be created without a proper education of young people. Therefore, another question arises from the question about a just society: “What is the right education for young people?” Plato writes: “Education (*paideia*) is the art of rotating that tool (namely, the human sight from the opinion to the truth – A.D.) and by tracing how it can be rotated most easily and effectively – not to give the vision, because he or she already has it, but to figure out how to turn it correctly, after it has been turned wrong, and not looking where it should” (Plato, *Republic*: 518 d). Thus, the human nature, according to Plato, is this: at first a false vision of things is given, and later a person is taught through education to move from the opinion to the truth.

The metaphors of the sculptor, gardener, and guide describe a concrete and finite way of human education.

The section “Educator as a sculptor” states that, in antiquity, the sculptor method of education prevailed. The human education was understood as a modelling of an adult sculpture. In antiquity, the condition of a child had no independent value, it had to be overcome by modelling an adult sculpture. Here, the child was understood as a future adult who must overcome a child’s condition as quickly as possible by modelling his or her sculpture as an adult.

In the case of a sculptor, we start with the universalities of thinking. They are forcibly imposed on the realm of individualities by formation of this sphere. The educator in the process of education often finds himself or herself in a situation where he or she stands in front of a student as a sculptor in front of a piece of marble or clay, having a lesson plan or a more general educational project as a sculptor in his or her mind, and attempting to

introduce this knowledge to the pupils to assimilate. Thus, the educator, as a sculptor, has conceived an educational project that specifies how the youth should be educated, and monologically, deductively, without taking into account the individual needs of the learners, introducing them to the educational situation.

The section “Educator as a gardener” states that in the case of a gardener, it starts with an insight and in listening to the differences, which in turn form the communality of thinking. The educator in the course of education often finds himself or herself in a situation where he or she cares for a particular learner, developing his or her talents and abilities and compensating for shortcomings. Like a gardener takes care of a specific tree in his or her garden, starting not so much with a general educational model or a project for all learners without exception, but rather with individual educational needs arising from that particular educated individual and his or her uniqueness.

With the Christianity, the attitude unprecedented in the Greek culture appeared in the West that only those who are children in their spirit would inherit the otherworld. However, Christianity was still subordinated to the conception of original sin, and it was believed that even a child is born corrupted by sin. Therefore, it was only in the new centuries with the conception of Rousseau’s return to nature that a child’s condition was inherently privileged and superior in its own way to that of an adult, because the child is born innocent, undamaged and not corrupted by human customs and culture. As a result, for a modern man, a child and a childhood stage in general embody a certain ideal of being.

The section “Educator as a guide” states that if an educator wants to perform quality educational work, he or she cannot be merely a sculptor or merely a gardener because these are the two extremes of the educational process. The future educator should be a guide who would harmonise the educational method of the sculptor and the gardener in the course of education.

According to the etymology of the Latin word educate – *educere*, which is a shorter form of the phrase *ex ducere*, meaning to lead to some new region, the educator is a guide. The purpose of education is to pull a learner out of the field of ignorance to the field of knowledge. The educator as a guide takes the learner from the region of ignorance and guides him or her to the region of knowledge. Therefore, a philosophically understood method of the guide as an educator is to lead the educator to the being. Education is leading young people from the opinion to the truth.

The section “Education and Politics” states that the connection between education and politics and, at the same time, the correlation between the concept of education, on the one hand, and the political project (for example, liberal democratic, communist, Nazi), on the other, is not accidental. Since a discussion about the form of education is inseparable from a discussion about the conception of human, which is defined at the political level and depends on the political system of the state. The difference between totalitarian regimes – Nazism and Communism – and Western liberal democracy is also the difference, in I. Berlin’s terms, between the positive conception of human freedom, which prevailed in totalitarian regimes, and negative conception of freedom, which prevailed in liberal democracies.

There are two extreme answers in the sense of social ideology to the problem of Plato’s education, namely: (1) a socialist answer, which in turn splits into the radical left commu-

nist answer and the radical right-right nationalist answer, and (2) the liberal democratic answer. The socialist, in thinking about the society, begins by defining the general laws of it as a whole, and therefore considers it necessary to, say, regulate the free market. In a liberal democracy, an individual is allowed to live the way he or she wants, as long as he or she does not break the laws of the state.

It is concluded that the human nature can reveal itself only by being educated and thus incorporating culture as an artificial element in nature. The article presents a system of three educator metaphors, when they communicate in a way of thesis, antithesis and synthesis, which corresponds to the change and shift of the three epochs – Antiquity, Modern Age and recent times. The educator as a sculptor is an ancient thesis of the philosophy of education, the educator as a gardener is its modern antithesis. Meanwhile, the educator as a guide is a synthesis of these two – thesis and antithesis – of our times.